

Louis Althusser (1918-1990)

var professor i filosofi i Paris och medlem i det franska kommunistpartiet. Hans arbete som marxistisk författare sammanföll i tiden med 60- och 70-talens marxistiska renässans och han kom att få ett stort inflytande inom densamma; man talar om en Althusser-skola. Fortfarande hänvisas till honom inom kulturvetenskapen och möjligen kan man på sina håll ana ett intresse för hans politiska filosofi. Men han har också haft många kritiker som inte sällan angripit honom med anmärkningsvärd aggressivitet. Den dominerande inställningen idag är väl att han representerar något passerat, även om vissa bidrag erkänns. Kritiken må i många stycken ha varit berättigad, men vad gäller ideologiteorin är frågan om man inte förbigått potentialerna i densamma. Syftet här är inte att utreda eller försvara Althusserns tänkande som helhet utan att lyfta fram de delar som kan tjäna praktisk ideologikritik. Men jag avslutar med att motivera varför jag anser den nämnda inställningen förhastad.

Althusserns mest kända böcker är *För Marx* (Cavefors 1968) och *Att läsa kapitalet* (Cavefors 1970). Den text som i första hand ligger till grund för diskussionen är essän *Ideologi och ideologiska statsapparater* som på svenska ingår i samlingen *Filosofi från proletär klasståndpunkt* (Cavefors 1976).

Två teman kan speciellt urskiljas. Det ena gäller Althusserns problematik-begrepp och förekomsten av brott i kunskapsutvecklingen. Tillämpat på Marx menar Althusser att man i dennes ”mogna arbeten” finner ett brott med ungdomsskrifternas *ideologiska problematik* till förmån för en vetenskaplig sådan. Marx fann ett nytt sätt att vetenskapligt ta sig an produktionssätten och deras historia. På detta nya teoretiska område som Marx skapade stod inte längre Människan i centrum, vare sig den Människa som Marx själv sett som historiens Subjekt eller den borgerliga ideologins Människa med Behov (som Marknaden tillgodoser). Enligt Althusser gällde Marx vetenskap ”historien som en process utan Subjekt”. Detta är Althusserns ”anti-humanism”. Allt handlar naturligtvis om människorna, subjekten i historien, men skapandet av kunskap om mänskliga förhållanden tillåts inte styras av en på utomteoretiska grunder fixerad kategori.

Men Althusser står också för en anti-ekonomism. Den klassiska marxistiska metaforen med bas och överbyggnad får enligt Althusser inte tolkas så att allt i samhället är uttryck för ekonomiska förhållanden. Samhället är en struktur med olika områden eller nivåer – ekonomin, politiken och ideologin – vart och ett med relativ självständighet. Varje nivå bidrar på sitt eget sätt till helheten och dess bestånd, och de bestämmer varandra genom denna ”arbetsfördelning”. Den ekonomiska nivån är ”i sista instans” bestämmande. En del kritiker menar dock att sistnämnda tes innebär ett kvarstannande i ekonomismen.

Dessa teman är båda kritik av den variant av marxismen som sett ut ungefär så här: De kapitalistiska förhållandena innebär Människans alienering, det mänskligas negering i kapitallogiken. Men dessa förhållanden utvecklas mot sin egen kollaps, varpå Människan åter kan framträda, nu herre över de produktivkrafter som kapitalismen utvecklat och lämnat efter sig. En Hegel-inspirerad ideologisk marxism! Människan är huvudkategorin, samtidigt som teorin helt rör sig kring det ekonomiska som negerat det mänskliga och därför inte intresserar sig för de verkliga människorna och deras politiska mobilisering. Althusserns förenade anti-humanism och anti-ekonomism å sin sida pläderar för en historievetenskap utan Människan som huvudkategori men som i gengäld talar om politisk kamp. Althusser stod för en ”ortodox” uppfattning om politisk (parti)organisering.

I allt det berörda spelar ideologin en framträdande roll. Ideologin som hinder för såväl vetenskapen som för politisk förändring. På sidan **Vad är ideologi?** ges en översikt över Althusserns ideologiteori, hans *brott med ideologiska ideologibegrepp*, sådan den ligger till grund för bloggans ideologikritik. I det följande stycket anges några av de termer som Althusser använder i mer direkt anslutning till hans egen framställning.

Althusserns essä handlar om *de ideologiska statsapparaterna* (ISA) som biträder *de repressiva statsapparaterna* i klassamhällets återskapande. Till ISA hör bl a familjen, skolan, kyrkan, rättsväsendet, de politiska partierna, massmedia och kulturen. Althusser räknar på ett diskutabelt sätt alla ideologiska apparater som statsapparater; här talas bara om ideologiska apparater. Dessa är platser för ideologisk påverkan, och de bidrar på sina olika sätt till människornas underkastelse under den rådande ordningen. De verkar genom ”samtycke” snarare än genom tvång. Althusserns ideologibegrepp är dock inte identiskt med den grovt förenklande uttydningen ”falskt medvetande”, en samling myter som beljugar de verkliga förhållandena och lurar individen att hon lever i den bästa av världar. (Här finns varianterna att ideologin är aktivt smidda lögnar och att den är ett sken som tingen omges av.) Det som avbildas i ideologin är enligt

Althusser inte individens existensvillkor utan hennes *förhållande* till dessa villkor, sådant detta redan är format. Det maskerade – som alltså gäller förhållandet snarare än villkoren – ligger i att den objektiva underordningen i det kapitalistiska produktionssättet *levs* i förklädnader som är de av de ideologiska apparaterna i den omedelbara livsmiljön tillhandahållna medlen att bygga individuell identitet och som vrider uppmärksamheten mot något annat än de yttre, fundamentala förhållandena. Inte bara så att dessa förhållanden göms, utan i det att identiteten, genom vilken individen förlikas med förhållandena, får sin näring från annat håll. I t ex religionens former eller i de ”fria individernas” möten på ”marknaderna” (arbetsmarknaden, varumarknaden, de politiska partiernas marknad) *anropar* eller *interpellerar* ideologin individen för att på sitt speciella språk säga henne vem hon är och vad som är hennes uppgift i livet. Inte heller här handlar det i sin omedelbarhet om påtryckande av föreställningar utan om själva fasthållningen i interpellationsakterna, hur individen görs responsiv inför anropen och på ett eller annat sätt svarar ”ja, det är jag”. Därvid *konstituerar ideologin henne som subjekt*, en individ som fortsättningsvis av egen kraft gör vad som förväntas av henne, vilket svarar både mot samhällets krav och en psykologisk nödvändighet; ideologin är hennes riktningsgivande och motiverande kraft. Människan är ett ”ideologiskt djur” och kan inte leva utan ideologi.

Althusserns insats är att ha urskilt och skapat begrepp för ideologin som ett distinkt fenomen, speciellt att ha skilt ideologin från kunskapen - ideologin avbildar inte världen (sant eller falskt) utan subjektivt tillvaro i världen och detta genom ett fortgående flöde av tilltal. Om ideologin bara var ”falskt medvetande” skulle den kunna övervinnas med enkel upplysning, men dess bindningsmekanismer är betydligt mer intrikata och verkar inte i första hand på kognitiv nivå. Individen är inte subjekt genom att äga en viss kombination av föreställningar och idéer utan genom sin position som besvarare av en viss kombination av anrop från ideologiska apparater, vilket till stor del sker i det omedvetna. (Detta är naturligtvis grovt och schematiskt uttryckt, eller rättare sagt, det är en teoretisk framställning som vill flytta ett fokus och som inte gör anspråk på att uttömma sitt objekt.) Teorins bestämningar av ideologins mekanismer och effekter är grund för en ny ideologikritik, analyser av de *praktiker* i vilka individerna indirekt binds även vid sina verksamheter och samhällsförhållandena i stort. Man måste ge de kritiker rätt som påpekat att Althusser själv inte ger radikala krafter någon ledning så som han diskuterar ideologin som en ofrånkomlig del av samhällets reproduktion. Men när han i essäns senare del *Apropå ideologin* framställer ett ”utkast till en teori om ideologin i allmänhet” är diskussionen ändå höjd över den renodlade underkastelseproblematiken. Från den utgångspunkten är det möjligt att gå vidare och utveckla en ideologikritik som inte bara kritiserar utan även befordrar positiv ideologi som talar till individen för att låta henne känna igen sig som förändrare av sina förhållanden.

Hur förhåller sig Althusserns ideologiteori till andra teorier? I Althusserns teori ligger att ideologins främsta maskering gäller dess egen praktik. Denna tycks bestå i manifesteringar av något föregående idémässigt – något andligt, ideellt, föreställningar om hur världen är beskaffad, politiska riktningar osv – i en gemenskap mellan dem som bär samma idéer i sina huvuden. Fast identitet och gemenskap är effekter av själva spelet av anrop och respons inom apparaten, nämnd fasthållning i dess akter. Ideologin kan tala till individen genom berättelser om vad som sägs existera, den talar om hennes ”åskådning” och ”synsätt”, dvs hur hon ser verkligheten, fast det egentligen bara är de i ritualerna underhållna spegelbilderna av sig själv hon ser, hennes spegling i det interpellande Subjektet. I produktionen av subjektivitet försvinner produktionsprocessen, bara de ideologiska effekterna kvarstår, vad som faktiskt tar plats i hennes huvud och framstår som det hela. Dessutom är masken i sig själv komplex. Den enskilda myten (t ex ”de liberala idéerna”) har stöd i metamyterna om att en ideologi består av idéer (redan ordet ideologi) och slutligen att samhället har ideologier som grund och drivkraft (idealismen), samtidigt som myterna hela kedjan igenom är rekvisita i ideologiska praktiker. När politiken reduceras till en tävlan mellan ”ismer” ligger den egentliga slutenheten i denna tävlan som inte erkänner någon utsida; bara alla ”ismer” får vara med uppfattas debatten som komplett. Debatten är i sig själv en ideologisk apparat som interpellar de olika ”isterna”. Men om det nu förhåller sig så med ideologin är frågan hur de olika teorierna på denna punkt förhåller sig till sitt objekt. I vilken mån bryter de igenom självmaskeringen, apparaternas förnekande av sig själva som sådana? Det är inte bara så att teorier som uppehåller sig vid ”idéerna” (eller ”det falska medvetandet”) siktar fel eller är ofullständiga, de låter på en metanivå ideologin tala genom sig och försäkra för subjekten att de är subjekt i kraft av sina idéer (om vad som existerar och vad som borde existera). I det avseendet är dessa teorier själva ideologiska, liksom debatterna. Althusserns teori innehåller inga garantier av något slag, den uttömmar ingenting, tvärtom är den strängt taget inte så mycket till teori, snarare ”Noter för en undersökning” som undertiteln till essän lyder, men det speciella med den är att den öppnar för undersökningar av det ideologiska, där objektet inte själv tillåts föra ordet. Althusser är i det avseendet inte ett avslutat utan ett knappt påbörjat kapitel.